

Το όριο της (απόλυτης) φτώχειας στην ελληνική οικονομία – Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΙΑΚΟΣ

Κείμενα Πολιτικής
(Policy Briefs)

19

Εισαγωγή

Το παρόν κείμενο πολιτικής βασίζεται σε προηγούμενες και συνεχιζόμενες σχετικές μελέτες και επιχειρηματολογεί σε διάφορα επίπεδα για την ανάγκη συνέχειας, επικαιροποίησης και περαιτέρω επεξεργασίας και εξειδίκευσης των ερευνητικών προσπαθειών για την κατασκευή ενός «τυπικού προϋπολογισμού» ή «προϋπολογισμού βασικών αναγκών» χρήσιμου για τον καθορισμό του ορίου της (απόλυτης) φτώχειας στη βάση της ικανοποίησης των αναγκών (βασικών και κοινωνικών) όπως αυτή ορίζεται εδώ. Το όριο αυτό αντιστοιχεί δυνητικά στα διάφορα μεγέθη και είδη νοικοκυριών με διαφορετικά οικονομικά και ηλικιακά χαρακτηριστικά σε επιλεγμένες γεωγραφικές περιοχές αλλά και στο σύνολο της χώρας και αναφέρεται στις ελάχιστες απαιτούμενες ποσότητες αγαθών με την έννοια ότι αυτές είναι

αναγκαίες για την ομαλή αναπαραγωγή των μελών του νοικοκυριού. Επιπρόσθετα, είναι αναγκαίος σε δεύτερη φάση ο υπολογισμός του ποσοστού του πληθυσμού που δεν καλύπτει εισοδηματικά το όριο αυτό και επομένως πλήττεται από το φαινόμενο της απόλυτης φτώχειας, μια εκτίμηση που θα αποτυπώσει και θα μεταφέρει πιστά την έκταση και τη σοβαρότητα του φαινομένου και είναι πιο πιθανό να οδηγήσει τεκμηριωμένα σε προτάσεις οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής που θα αντιμετωπίζουν ουσιαστικά το πραγματικό πρόβλημα της φτώχειας και τις συνέπειές του.

1. Η φτώχεια ως επίμονο κοινωνικό πρόβλημα

Αν και τότε δεν έπαψε να αποτελεί σοβαρό και δυσεπίλυτο κοινωνικοοικονομικό πρόβλημα, η τελευταία

παγκόσμια οικονομική κρίση, που για την ελληνική οικονομία πήρε δραματικές διαστάσεις, η κάθε άλλο παρά ικανοποιητική πορεία σε όρους μεγέθυνσης, απασχόλησης και ενίσχυσης των εισοδημάτων και του βιοτικού επιπέδου μετά το τέλος της κρίσης αυτής καθαυτήν, αλλά και η τρέχουσα διπλή υγειονομική και οικονομική κρίση που ακολούθησε έχουν επαναφέρει, όπως ήταν φυσικό, στο προσκήνιο και στη δημόσια συζήτηση το πρόβλημα της «φτώχειας», αν και όχι στον βαθμό στον οποίο απαιτούν η σοβαρότητα και η έκταση του φαινομένου ούτε και με τον μεθοδολογικά κατάλληλο τρόπο ακόμη. Παραδοσιακά, από τους πιο πιθανούς και συνηθισμένους λόγους για την υποτίμηση και εν μέρει τη διαιώνιση του προβλήματος είναι ο αυθαίρετος ορισμός της Παγκόσμιας Τράπεζας για την απόλυτη ή ακραία φτώχεια (*extreme poverty*), όπως την ονομάζει, για την οποία υποθέτει ότι έχει εξαλειφθεί στις αναπτυγμένες οικονομίες και απαντάται μόνο στις λιγότερο αναπτυγμένες ή αναπτυσσόμενες, την ορίζει δε με όριο/κατώφλι το ημερήσιο ατομικό εισόδημα των 1,90 δολαρίων. Ένας άλλος λόγος είναι η ρητή ή υπόρρητη έμφαση στη χρήση της έννοιας της σχετικής φτώχειας για την περιγραφή, τη μέτρηση και την εκτίμηση της σοβαρότητας του φαινομένου, μια πρακτική που συμβαδίζει με την έμφαση στην αυξημένη και διαρκώς αυξανόμενη ανισότητα εισοδήματος (και πλούτου) κατά την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού, ενός υποδείγματος του οποίου η κυριαρχία και η εφαρμογή ιστορικά καλύπτουν πλέον πολλές δεκαετίες, έχοντας ταυτιστεί σχεδόν με το παρόν κοινωνικοοικονομικό σύστημα, καθιστώντας τη μεγάλη ανισότητα και τη σχετική φτώχεια στοιχεία της «κανονικότητας».

Υποστηρίζουμε ότι η ενασχόληση με το φαινόμενο της απόλυτης φτώχειας στην τρέχουσα συγκυρία προκύπτει εύλογα και δικαιολογείται σε μεγάλο βαθμό από τις οικονομικές εξελίξεις και συγκεκριμένα τον επικρατούντα εδώ και μεγάλο χρονικό διάστημα συνδυασμό της παρατεταμένης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης ή, στην καλύτερη περίπτωση, της στασιμότητας της ελληνικής οικονομίας, η οποία, μεταξύ άλλων, δεν επιτρέπει την ουσιαστική και σημαντική μείωση της ανεργίας, που εξακολουθεί να βρίσκεται κοντά στο 20% του εργατικού δυναμικού, ακόμη και με τον στενό και σε μεγάλο βαθμό ακατάλληλο ορισμό της από την επίσημη στατιστική αρχή. Παράλληλα, η εξελισσόμενη υγειονομική αλλά και ταυτόχρονα οικονομική κρίση πιέζει προς τα κάτω ακόμη περισσό-

τερο τα εισοδήματα των μισθωτών και της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού, επιδεινώνοντας σημαντικά το βιοτικό του επίπεδο και επομένως αυξάνοντας τον αριθμό των φτωχών και το ποσοστό τους στον πληθυσμό, τουλάχιστον σύμφωνα με την έννοια της απόλυτης φτώχειας.

Η εκτεταμένη ανεργία, που είναι ταυτόσημη με την υποχώρηση της διαπραγματευτικής δύναμης της εργατικής τάξης και των συγγενών της κοινωνικών στρωμάτων, φαίνεται να αποτελεί την πρωταρχική και σημαντικότερη αιτία της εξάπλωσης του φαινομένου της απόλυτης φτώχειας όπως ορίζεται εδώ, ενώ σε συνδυασμό με τη χρόνια ανεπαρκή (κυρίως σε ποιοτικούς όρους και στόχευση) ανάπτυξη του ελληνικού κράτους πρόνοιας, σε ένα πλαίσιο μάλιστα αυστηρά περιοριστικής δημοσιονομικής και επομένως και κοινωνικής πολιτικής, οξύνει το έντονο αυτό κοινωνικό πρόβλημα ακόμη περισσότερο. Η ανεργία μειώνει δραματικά τα διαθέσιμα εισοδήματα, η περιοριστική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική τα μειώνουν ακόμη περισσότερο, οι ελλείψεις και τα κενά στις δομές και στην αποτελεσματικότητα του κράτους πρόνοιας και της κοινωνικής πολιτικής δεν μπορούν να αναπληρώσουν αυτές τις εισοδηματικές απώλειες επαρκώς, οι ελάχιστες βασικές και κοινωνικές ανάγκες παραμένουν περίπου οι ίδιες ποιοτικά και ποσοτικά, κάποιες συρρικνώνονται (αναψυχή, πολιτισμός, διακοπές), κάποιες αυξάνονται λόγω της κρίσης (υγεία, εκπαίδευση), και το συνολικό συνδυασμένο αποτέλεσμα είναι η μεγάλη αύξηση των ατόμων και των νοικοκυριών που δεν μπορούν να εξασφαλίσουν μια σειρά από αξίες χρήσης ορισμένης ποσότητας και εύρους, οι οποίες είναι απαραίτητες για την αναπαραγωγή τους και την ομαλή κοινωνική τους ενσωμάτωση.

Αν και το φαινόμενο δεν είναι εντελώς νέο, όσον αφορά την επίδραση της ανεργίας πρέπει να προστεθεί στα παραπάνω και η πολυπληθής πλέον κατηγορία των «εργαζόμενων φτωχών» (*working poor*), δηλαδή των ατόμων εκείνων που έχουν ακόμη και πλήρη απασχόληση αλλά, λόγω της μεγάλης μείωσης των μισθών, καθώς και των άλλων εισοδημάτων κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, η αμοιβή τους και το συνολικό εισόδημά τους περιορίζονται πλέον σε επίπεδα κατώτερα από το όριο φτώχειας όταν αυτό ορίζεται ως το χρηματικό κόστος ενός εύλογου καλαθιού αγαθών απαραίτητων κατ' ελάχιστον για την εξασφάλιση των αναγκών προς το ζην. Το

ίδιο συμβαίνει και με τις πολυάριθμες πλέον θέσεις ημιαπασχόλησης, οι οποίες προσφέρουν όλες ανεξαιρέτως αμοιβές αισθητά μικρότερες από ένα εύλογο όριο φτώχειας ή αξιοπρεπούς διαβίωσης. Η αλληλουχία απασχολούμενος-άνεργος-φτωχός δεν παρουσιάζεται πλέον με διακριτά βήματα και μεγάλη και καθαρή απόσταση της μίας κατάστασης από τις άλλες. Όλο και περισσότερο παρουσιάζεται επικάλυψη ή και ταύτιση των τριών καταστάσεων για μεγάλα μέρη του εργατικού δυναμικού και του πληθυσμού γενικότερα. Είναι επιτακτικό να ξεκινήσει η συζήτηση για τη θέσπιση και το επίπεδο ενός «μισθού αξιοπρέπειας» (living wage) και η προσέγγισή μας εδώ μπορεί να την πληροφορήσει κατάλληλα.

Η τελευταία κρίση της παγκόσμιας οικονομίας έχει σε κάθε περίπτωση αναθερμάνει το ενδιαφέρον των κυβερνήσεων και της ερευνητικής κοινότητας για τη φτώχεια και τις υλικές στερήσεις γενικά, αλλά και για την απόλυτη φτώχεια ειδικότερα. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται στη διεθνή αλλά και στην ελληνική βιβλιογραφία, ίσως πρώτη φορά εδώ και πάρα πολλές δεκαετίες λόγω της πρωτόγνωρης έντασής του, που, όπως συζητάμε παρακάτω, αποκαλύπτει και το αδόκιμο της κυρίαρχης και σχεδόν αποκλειστικής μέχρι τώρα προσέγγισης της σχετικής φτώχειας γενικά, και ιδιαίτερα σε περιόδους έντονης κρίσης και ραγδαίας μείωσης των εισοδημάτων για τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού.

Στην Ελλάδα, μόλις τα τελευταία χρόνια (μέσα στην περίοδο της κρίσης και σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της) εκδηλώθηκε ερευνητικό ενδιαφέρον για την ανίχνευση και μέτρηση του προβλήματος της απόλυτης φτώχειας (είναι χαρακτηριστικό ότι η μία από τις δύο ερευνητικές ομάδες που ασχολούνται με το πρόβλημα χρησιμοποιεί τον όρο ακραία φτώχεια αντί της απόλυτης φτώχειας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την αντίληψη της έκτασης και της γενικότητας του προβλήματος). Ακόμη πιο ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι, σε όλη τη διάρκεια της μακροχρόνιας περιόδου εκτίμησης και επίσημης ανακοίνωσης του ποσοστού σχετικής φτώχειας από την ΕΣΥΕ και την ΕΛΣΤΑΤ, ο αντίστοιχος πληθυσμός δεν έγινε ποτέ ρητά αντικείμενο-στόχος της κοινωνικής πολιτικής ούτε τέθηκε ποτέ ως προτεραιότητα ή έστω στρατηγικός μακροπρόθεσμος στόχος η οποιαδήποτε μείωση του ποσοστού σχετικής φτώχειας, το οποίο πολλές φορές υπερέβαινε το 20% του συνολικού πληθυσμού. Υποστηρίζουμε ότι υπεύθυνος για αυτή την παράλειψη

είναι και ο ορισμός της σχετικής φτώχειας που βασίζεται στη γενική και κάπως αόριστη διατύπωση ότι «x ποσοστό του πληθυσμού βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας όταν το εισόδημά του βρίσκεται σε μια κάποια απόσταση (κάτω από 60%) από το μέσο ή διάμεσο εισόδημα/συνθήκες διαβίωσης», χωρίς καμιά ιδιαίτερη αναφορά στο επίπεδο των εισοδημάτων και στο κόστος ζωής.

2. Σχετική ή απόλυτη φτώχεια;

Η προσέγγιση της απόλυτης φτώχειας βασίζεται εδώ στον ορισμό του κατωφλιού φτώχειας ως μιας λίστας αγαθών και υπηρεσιών τα οποία ένα νοικοκυριό συγκεκριμένου μεγέθους, σύνθεσης, απασχόλησης και γεωγραφικής τοποθεσίας χρειάζεται προκειμένου να εξασφαλίσει ένα βιοτικό επίπεδο τουλάχιστον στο όριο της κοινωνικά προσδιορισμένης και αποδεκτής διαβίωσης, σχετιζόμενη έτσι με παρόμοια μέτρα που έχουν εμφανιστεί πρόσφατα στη βιβλιογραφία και στη δημόσια συζήτηση, όπως μισθός αξιοπρέπειας/διαβίωσης (living wage), εύλογες δαπάνες διαβίωσης, βασικό εισόδημα (basic income) κ.ά., καθώς, ανεξάρτητα από το προφίλ των οικονομικών επιδόσεων, η αναπαραγωγή ενός όλο και μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού γίνεται όλο και πιο προβληματική.

Από την άλλη πλευρά, ως γνωστόν, η σχετική φτώχεια ή ο κίνδυνος φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις ορίζεται ως το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά των οποίων το συνολικό ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα είναι χαμηλότερο του 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος. Η καταλληλότητα και η χρησιμότητα της πρώτης έννοιας (της απόλυτης φτώχειας) για τη σωστή και πλήρη μεταφορά του νοήματος του όρου μπορούν να ορίσουν και να επικοινωνήσουν καλύτερα την έκταση του προβλήματος της φτώχειας με την ουσιαστική του έννοια και περιεχόμενο, υποβοηθώντας έτσι ταυτόχρονα και τις προσπάθειες μερικής ή ολικής αντιμετώπισής του. Η γενική και κάπως αόριστη διατύπωση «x ποσοστό του πληθυσμού βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας όταν αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι βρίσκεται σε μια κάποια απόσταση από το μέσο ή διάμεσο εισόδημα/συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού» αν αντικατασταθεί με την πιο συγκεκριμένη και κοντά στην καθημερινότητα των πολιτών διατύπωση ότι «x ποσοστό του πληθυσμού διαθέτει εισόδημα χα-

μπλότερο του τάδε συγκεκριμένου ποσού/κατώφλιού φτώχειας (ανάλογα με τον τύπο του νοικοκυριού) και αναγκάζεται να ικανοποιεί όλες τις ανάγκες του με αυτό το εισόδημα», μπορεί να λειτουργήσει πιο αποτελεσματικά για την κατανόηση του ζητήματος της φτώχειας και την απαιτούμενη ευαισθητοποίηση για την αντιμετώπισή του. Είναι κρίσιμη βέβαια εδώ η σημασία της ακριβούς, λεπτομερειακής και ρεαλιστικής κατασκευής του καλαθίου αγαθών που αντιπροσωπεύει το ελάχιστο κοινωνικά και φυσιολογικά επίπεδο διαβίωσης σε συγκεκριμένες συνθήκες και με συγκεκριμένη σύνθεση και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού.

Θεωρούμε ότι η εξαγωγή ενός συγκεκριμένου ποσοτικού ορίου το οποίο διαχωρίζει τον αναμφίβολα φτωχό, σε στέρψη και ένδεια πληθυσμό σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό, επειδή αναφέρεται και κρίνεται από την καθημερινή εμπειρία του μέσου πολίτη, αποτελεί το σημαντικότερο βήμα στη συζήτηση αυτή, η οποία αναγκαστικά θα πρέπει να έχει τουλάχιστον τα παρακάτω στάδια. Πρώτον, την εννοιολογική οριοθέτηση του φαινομένου που μας απασχολεί, δηλαδή το πλαίσιο και τις διαστάσεις της απόλυτης φτώχειας, με λίγα λόγια τι εννοούμε με τον όρο κατάσταση φτώχειας και τι ειδικότερα με τον όρο απόλυτη φτώχεια. Δεύτερον, τη μέθοδο με την οποία κατασκευάζεται το όριο ή κατώφλι, αυτό που βέβαια θα πρέπει να ανταποκρίνεται κατά το δυνατόν περισσότερο στην έννοια της φτώχειας που προκρίνεται στο πρώτο στάδιο. Τρίτον, την αντιστοίχιση των ορίων φτώχειας για κάθε είδους νοικοκυριό με το διαθέσιμο εισόδημα και πιθανόν άλλους πρόσθετους διαθέσιμους πόρους των νοικοκυριών αυτών, ώστε να καθοριστεί ο αριθμός εκείνων των ατόμων που δεν διαθέτουν τους απαραίτητους πόρους για να καλύψουν τις ανάγκες που οριοθετούν το κατώφλι απόλυτης φτώχειας και εγγυώνται την ομαλή φυσική και κοινωνική αναπαραγωγή του ατόμου ή του νοικοκυριού.

Στην προσέγγιση που υιοθετείται εδώ, αυτό το όριο ή κατώφλι (γραμμή φτώχειας, poverty line) καθορίζεται στη βάση της πλήρους ικανοποίησης ενός συγκεκριμένου πλαισίου αναγκών μέσω ενός συστηματικά προσδιορισμένου πλήθους αγαθών/αξιών χρήσης και της αντίστοιχης ποσότητάς τους, κρινόμενων ως απαραίτητων για την ομαλή φυσιολογική και κοινωνική αναπαραγωγή των μελών ενός συγκεκριμένου (από άποψη γεωγραφικής τοποθεσίας, σύνθεσης, απασχόλησης, ιδιότητας κατοικίας κ.λπ.)

νοικοκυριού. Από τη μία πλευρά η ύπαρξη αυτού του «κοινωνικού στοιχείου» στον καθορισμό του ύψους της γραμμής φτώχειας και από την άλλη η τρέχουσα φάση της συνεχιζόμενης κρίσης της ελληνικής οικονομίας και των ραγδαίων μεταβολών σε πλείστα όσα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα απαιτούν, μεταξύ άλλων, τον επαναπροσδιορισμό σε συχνά χρονικά διαστήματα του εύρους της ποσότητας και της τιμής των αγαθών-αξιών χρήσης που ουσιαστικά αποτελούν τον «τυπικό προϋπολογισμό» (standard budget) ή «προϋπολογισμό βασικών αναγκών» (basic needs budget) που κατασκευάζεται έτσι ώστε να αντιστοιχεί και να αντιπροσωπεύει σε χρηματικούς όρους το όριο της απόλυτης φτώχειας.

Γι' αυτόν τον λόγο παρακάτω παρουσιάζονται κάποιοι επιμέρους υποδείκτες (επιμέρους συνιστώσες του συνολικού ορίου φτώχειας) για μια σειρά από βασικές ανάγκες, το κόστος ικανοποίησης των οποίων (πιθανόν να) έχει μεταβληθεί ουσιαστικά από την τελευταία δημοσιευμένη εκτίμησή του λόγω των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης (κατηγορίες αναγκών όπως είναι η κατοικία, δηλαδή ενοίκια και άλλες σχετιζόμενες με την κατοίκηση δαπάνες, κ.λπ.) αλλά και για τις άλλες βασικές κατηγορίες αναγκών το κόστος ικανοποίησης των οποίων είναι λιγότερο πιθανό να έχει μεταβληθεί, όπως διατροφή, υγεία, εκπαίδευση και κοινωνική ζωή κυρίως στην Περιφέρεια Αττικής.

Ειδικότερα για την περιοχή της Αττικής εξετάζονται οι πιο βασικές κατηγορίες αναγκών, δηλαδή η κατοικία (ενοίκιο, πάγια και αναλώσιμα είδη) και οι σχετιζόμενες με την κατοικία ανάγκες (ύδρευση, αποχέτευση, θέρμανση, φόροι επί της κατοικίας κ.ά.), η διατροφή, οι μεταφορές, οι τηλεπικοινωνίες και η εκπαίδευση, ενώ, προσπαθώντας να λάβουμε υπόψη τις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που έχουν λάβει χώρα κατά τη διάρκεια της κρίσης, αφαιρούμε προς το παρόν από την εξέταση και επανεκτίμηση στις νέες συνθήκες το χρηματικό κόστος για την κάλυψη αναγκών όπως υγεία, κοινωνική ζωή, σχολή, πολιτισμός και φύλαξη παιδιών. Αν και δεν καταλήγουμε στην οριστική εκτίμηση ενός συνολικού μηνιαίου κόστους για την κάλυψη όλων αυτών των αναγκών, τα επιμέρους στοιχεία του αναλυτικού τυπικού προϋπολογισμού στο όριο της φτώχειας, όπου μπορούν να προσεγγιστούν με σχετική ακρίβεια, προκύπτουν ως σημαντικά ποσά από άποψη επιπέδου για μία οικονομία με ελάχιστο ακαθάριστο μηνιαίο μισθό χα-

μπλότερο των 600 ευρώ (δηλαδή στα 586 ευρώ και υποκατώτατο μισθό 511 ευρώ για τους νέους κάτω των 25 ετών αντίστοιχα για την περίοδο αναφοράς, δηλαδή την περίοδο 2017-2018, και 650 ευρώ από τις αρχές του προηγούμενου χρόνου), εκτεταμένη ανεργία και υποαπασχόληση, σχεδόν για το 30% του εργατικού δυναμικού με τη διευρυμένη τους έννοια, και περιορισμένες και μειούμενες κοινωνικές παροχές, κάνοντας φανερό ότι το ποσοστό απόλυτης φτώχειας είναι οπωσδήποτε μεγαλύτερο από το καταγεγραμμένο επίσημα ποσοστό σχετικής φτώχειας¹ και αποτελεί πλέον εκρηκτικό κοινωνικό πρόβλημα που χρήζει άμεσης και δραστηκής αντιμετώπισης. Πιστεύουμε ότι η εξοκείωση με το περιεχόμενο και τη σημασία του όρου απόλυτη φτώχεια σε όρους προσωπικού και κοινωνικού κόστους θα βοηθήσει στη μεγαλύτερη κινητοποίηση όλων των δυνατών πόρων για την άμβλυνση ή και την εξαφάνισή της, καθώς έχει γίνει πλέον φανερό, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της κρίσης, ότι η έννοια και το περιεχόμενο της σχετικής φτώχειας λόγω της ταύτισής τους με την ανισότητα στην κατανομή εισοδήματος δεν έχουν αποσπάσει τη δέουσα προσοχή και ανησυχία από την κοινωνία αλλά και από τους διαμορφωτές της κοινωνικής πολιτικής.

3. Η ιδιαίτερη σημασία της (απόλυτης) φτώχειας σε συνθήκες μεγάλης κρίσης

Έχει αρχίσει να γίνεται φανερό ότι, πέρα από τις άλλες αδυναμίες της προσέγγισης της σχετικής φτώχειας, υπάρχει σοβαρή υποεκτίμηση του πραγματικού προβλήματος από την έννοια της σχετικής φτώχειας ιδίως σε συνθήκες κρίσης και γίνεται προφανής η ανάγκη για ένα διαφορετικό πλαίσιο ανάλυσης και μέτρησης της φτώχειας σε περιόδους που χαρακτηρίζονται από δραστηκά μειωμένα εισοδήματα και σταθερές ή και ελαφρά αυξανόμενες τιμές. Περιττό δε να τονιστεί ότι γίνεται ακόμη περισσότερο επίκαιρη η προσέγγιση της απόλυτης φτώχειας στις σημερινές συνθήκες αναγκαστικού περιορισμού ή πλήρους εξάλειψης της παραγωγικής διαδικασίας σε αρκετούς οικονομικούς κλάδους για υγειονομικούς, μεταξύ άλλων, λόγους.

1. Το οποίο δεν παρουσιάζει έτσι κι αλλιώς αξιοσημείωτη μεταβολή στα χρόνια της κρίσης, όπως επισημαίνουμε παρακάτω.

Όπως μπορούμε να δούμε παρακάτω στους Πίνακες 1 και 2, η δραματική μείωση των εισοδημάτων της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού, με την παράλληλη αρχικά αύξηση (2009 με 2011), έπειτα τη διατήρηση στο ίδιο επίπεδο (2012 με 2013) και από ένα σημείο και έπειτα τη μικρή πτώση (2014 με 2016) του επιπέδου των τιμών κατά τη διάρκεια της κρίσης, που λογικά συνεπάγονται μια αλματώδη αύξηση του πλήθους των φτωχών ατόμων και του ποσοστού της φτώχειας στον συνολικό πληθυσμό, δεν αντανakλώνται σε καμία περίπτωση στις καταγεγραμμένες μεταβολές των επίσημων μετρήσεων της σχετικής φτώχειας (κινδύνου φτώχειας), οι οποίες αντίθετα δίνουν μια μάλλον παραπλανητική εικόνα της εξέλιξης του φαινομένου.

Πίνακας 1: Εξέλιξη του ποσοστού σχετικής φτώχειας, Ελλάδα 2004-2018

Έτος	Ποσοστό σχετικής φτώχειας
2004	19,6
2007	20,0
2008	19,7
2009	20,1
2010	21,4
2011	23,1
2012	23,1
2013	22,1
2014	21,4
2015	21,2
2016	20,2
2017	18,5
2018	17,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 1, κατά το έτος 2015 το 21,2% του συνολικού πληθυσμού της χώρας ήταν σε κίνδυνο φτώχειας, ένα ποσοστό που έπεσε στο 20,2% το 2016. Ο παραπάνω δείκτης που κατά το 2004 ανερχόταν στο 19,6% σημείωσε αυξητική πορεία έως το 2012, όταν και εκτιμήθηκε στο 23,1%, ενώ άρχισε να μειώνεται από το 2013. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, η περίοδος κρίσης 2009-2015, με τη γνωστή ραγδαία μείωση των εισοδημάτων και την τεράστια αύξηση της ανεργίας, δίνει μια ιδιαίτερα μικρή αύξηση στο ποσοστό (σχετικής) φτώχειας γύρω στο 1% του πληθυσμού σε αναντι-

στοιχεία εντελώς με την εικόνα που υπάρχει για τα φαινόμενα που είχε δημιουργήσει η οικονομική κρίση. Αν λάβουμε δε υπόψη και το 2016, τότε καταλήγουμε στο (εντελώς άστοχο προφανώς) συμπέρασμα ότι η φτώχεια δεν μεταβλήθηκε καθόλου ολόκληρη την περίοδο της κρίσης και της συνεχούς σχεδόν μείωσης του ΑΕΠ. Επιπλέον, η παρουσιαζόμενη μείωση του ποσοστού φτώχειας κατά τρεις περίπου ποσοστιαίες μονάδες από το 2011 μέχρι το 2016 δεν δικαιολογείται σε καμία περίπτωση από την εξέλιξη είτε των μακροοικονομικών μεγεθών είτε της κατεύθυνσης της δημοσιονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Αντίθετα, φαίνεται πιο πιθανό το σενάριο της γενικευμένης μείωσης σχεδόν όλων των εισοδημάτων, με αναλογικά μικρότερη μείωση στα χαμηλότερα εισοδήματα, μια εξέλιξη που μείωσε τον βαθμό ανισότητας στη συνολική κατανομή εισοδήματος και παράλληλα και το καταγεγραμμένο ποσοστό της σχετικής φτώχειας, παρά τη δραματική μείωση των εισοδημάτων και του βιοτικού επιπέδου.

Αν εξετάσουμε και την πορεία των τελευταίων, κάτι που είναι λογικό και αναγκαίο σε οποιαδήποτε συζήτηση περί φτώχειας, όπως δείχνουν τα στοιχεία του Πίνακα 2, η δραματική μείωση του ετήσιου μέσου διαθέσιμου εισοδήματος στο σύνολο των νοικοκυριών κατά 38% περίπου (από 24.224 ευρώ σε 14.932 ευρώ) στο διάστημα μεταξύ 2009 και 2015 συνοδεύτηκε από μια ασήμαντη σχεδόν αύξηση του ποσοστού σχετικής φτώχειας από 20,1% σε 21,2%. Παίρνοντας δε υπόψη και τα στοιχεία του 2016, παρατηρούμε ότι η επίσης τεράστια μείωση του ετήσιου μέσου διαθέσιμου εισοδήματος μεταξύ 2010 και 2016 (από 21.590 ευρώ σε 15.106 ευρώ, δηλαδή κατά 30% περίπου) στην πραγματικότητα συνοδεύτηκε από μείωση (!) της σχετικής φτώχειας περισσότερο από μια ποσοστιαία μονάδα, δηλαδή από 21,4% σε 20,2%.

Η εικόνα που παρουσιάζει ο δείκτης της σχετικής φτώχειας, αν επεκτείνουμε την περίοδο μέχρι το έτος των τελευταίων διαθέσιμων στοιχείων, δηλαδή το 2018, γίνεται ακόμη πιο παράδοξη, καθώς μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ολόκληρη η δεκαετής περίοδος κρίσης και μνημονίων (2009-2018) οδήγησε στη μείωση της φτώχειας από 20,1% σε 17,9% του πληθυσμού την ίδια στιγμή που το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα του συνόλου των νοικοκυριών μειώθηκε κατά το ένα τρίτο, από 24.224 ευρώ σε 16.147 ευρώ (βλ. Πίνακα 2). Η έννοια της φτώχειας χάνει έτσι

κάθε λογικό περιεχόμενο, αποσυνδέεται από την κοινή αντίληψη περί φτώχειας και υποχωρεί σημαντικά η σημασία της ως προβλήματος που απαιτεί κάποια συγκεκριμένη παρέμβαση.

Για την ίδια περίοδο (2009 με 2015) το κατώφλι σχετικής φτώχειας για τα μονομελή νοικοκυριά μειώθηκε κατά 37% (από 598 ευρώ σε 375 ευρώ), ως αποτέλεσμα προφανώς της περίπου αναλογικής μείωσης των περισσότερων εισοδημάτων. Το ίδιο συνέβη για το κατώφλι φτώχειας για τα τετραμελή νοικοκυριά (με δύο ενήλικες και δύο εξαρτώμενα παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών), που επίσης μειώθηκε κατά 37% (από 1.256 ευρώ σε 787 ευρώ, άλλωστε σύμφωνα με τη μέθοδο της ΕΛΣΤΑΤ και την κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ, που χρησιμοποιεί το όριο φτώχειας του τετραμελούς νοικοκυριού, είναι πάντοτε 2,1 φορές το όριο φτώχειας του μονομελούς νοικοκυριού). Η μικρή άνοδος των εισοδημάτων και του ΑΕΠ μέχρι το 2018 αύξησε το όριο φτώχειας για το ένα άτομο στα 410 ευρώ και για το τετραμελές νοικοκυριό με τα χαρακτηριστικά που αναφέραμε παραπάνω στα 860 ευρώ. Η πτώση του κατωφλίου φτώχειας κατά 37% μεταξύ 2009 και 2015, η άνοδος κατά 9,1% μεταξύ 2015 και 2018 και ιδιαίτερα η συνολική πτώση κατά 31% του κατωφλίου φτώχειας μεταξύ 2009 και 2018 παρουσιάζονται ως εντελώς αυθαίρετες στατιστικές κινήσεις χωρίς ιδιαίτερη σύνδεση με τις μεταβολές του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού. Μεγάλη μείωση των εισοδημάτων σε συνθήκες πρωτοφανούς κρίσης είναι τουλάχιστον παράδοξο να συνοδεύεται από μικρή μεν αλλά υπολογίσιμη μείωση της φτώχειας και, επειδή η πρώτη μεταβολή δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, είναι προφανές ότι κάποιο πρόβλημα υπάρχει με τον ορισμό και το περιεχόμενο της δεύτερης.²

2. Βλ. και Missos (2020) για την ίδια συζήτηση, όπου επισημαίνονται οι αδυναμίες του μέτρου της σχετικής φτώχειας σε συνθήκες κρίσης και μείωσης των εισοδημάτων. Οι Papatheodorou και Papanastasiou (2018) χρησιμοποιούν το όριο φτώχειας παρελθόντος έτους, μια πρακτική που εν μέρει υιοθετείται και από την ΕΛΣΤΑΤ. Στο ΕΛΣΤΑΤ (2020) για το 2018, το ποσοστό φτώχειας, υπολογιζόμενο με το κατώφλι φτώχειας του έτους 2008 (όταν το ποσοστό φτώχειας ήταν 19,7%) πληθωρισμένο με τον εναρμονισμένο δείκτη τιμών καταναλωτή είναι 42%. Η ουσιαστική πληροφορία που μεταφέρεται με αυτή τη μέθοδο έχει να κάνει με τη μεγάλη μείωση των εισοδημάτων για την εξεταζόμενη περίοδο, χωρίς όμως να συνεισφέρει στην απάντηση του ερωτήματος ποιοι και κυρίως πόσοι από τον πληθυσμό αντιμετωπίζουν κίνδυνο απόλυτης φτώχειας και αδυναμία ομαλής αναπαραγωγής.

Πίνακας 2: Εισοδήματα, τιμές και σχετικά όρια φτώχειας κατά τη διάρκεια της κρίσης (2009-2018)

Έτος	Όριο φτώχειας μονομελούς νοικοκυριού	Όριο φτώχειας τετραμελούς νοικοκυριού	Ποσοστό σχετικής φτώχειας	Ετήσιο μέσο διαθέσιμο εισόδημα	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ	Ρυθμός πληθωρισμού
2009	598	1256	20,1%	24224	-3,1%	1,2%
2010	549 (-8,2%)	1153 (-8,2%)	21,4%	21590 (-10,9%)	-4,9%	4,7%
2011	476 (-13,3%)	999 (-13,3%)	23,1%	17977 (-16,7%)	-7,1%	3,3%
2015	375	787	21,2%	14932	-10,6%	-2,4%
2016	380	798	20,2%	15106	-0,0%	0%
2018	410	860	17,9%	16147 (-33,3%)*	2,4%	0,1% (+6,5%)**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

* Ποσοστιαία μεταβολή μέσου ετήσιου διαθέσιμου εισοδήματος 2009-2018

** Ποσοστιαία μεταβολή του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή 2009-2018

Η τεράστια μείωση των εισοδημάτων με την παράλληλη διατήρηση των τιμών στα ίδια ή ελαφρά υψηλότερα επίπεδα (ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή για ολόκληρη την περίοδο 2009-2018 αυξήθηκε σωρευτικά κατά 6,5%, δηλαδή κατά τι λιγότερο από 1% σε μέση ετήσια βάση, βλ. Πίνακα 2) λογικά θα έπρεπε να καταλήγει σε μεγάλη αύξηση της φτώχειας, δηλαδή αυξημένη αδυναμία αρκετών νοικοκυριών να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη για τη φτώχεια. Ο καθορισμός αυτών των «απαραίτητων» ποσοτήτων αποτελεί το κρίσιμο σημείο στην κατασκευή και τον υπολογισμό ενός «τυπικού προϋπολογισμού» ή «προϋπολογισμού βασικών αναγκών», οι οποίες να ικανοποιούνται στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο (στο όριο δηλαδή ή το κατώφλι της φτώχειας), εξασφαλίζοντας όμως την ομαλή και πλήρη αναπαραγωγή όλων των μελών του νοικοκυριού.³

3. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι παρατηρούμενες προσπάθειες διαφοροποίησης και εμπλουτισμού του βασικού και κυρίαρχου επίσημου μέτρου της σχετικής φτώχειας α) με τη στέρση βασικών υλικών αγαθών, β) τη χαμηλή ένταση εργασίας, γ) τη χρήση κατωφλιού σχετικής φτώχειας προηγούμενων ετών και δ) τη χρήση κατωφλιού σχετικής φτώχειας κατά την τρέχουσα περίοδο ή σε προηγούμενα έτη άλλων χωρών υποδηλώνουν με τον πιο εμφανή τρόπο την αναγνώριση της ανεπάρκειας του κατωφλιού σχετικής φτώχειας στην αποτύπωση του φαινομένου, ιδίως σε περιόδους έντονης κρίσης, όπως αυτή την οποία διέχεται η ελληνική οικονομία και κοινωνία.

4. Μεθοδολογία της μέτρησης της απόλυτης φτώχειας: Κατασκευή ενός προϋπολογισμού «βασικών αναγκών» ή τυπικού προϋπολογισμού στο επίπεδο του ορίου/κατωφλιού φτώχειας

Κατά την άποψή μας, η σωστή κατεύθυνση των ερευνητικών προσπαθειών βρίσκεται προς την όσο γίνεται πιο αντικειμενική καταγραφή των βασικών και κοινωνικών αναγκών αναπαραγωγής ενός ατόμου ή νοικοκυριού, την εκτίμηση του κόστους τους και την επάρκεια των πραγματικών διαθέσιμων εισοδημάτων (χρηματικών και σε είδος) για την κάλυψη αυτού του κόστους, το οποίο μπορεί να διαφοροποιείται (σημαντικά) ανάλογα με τη σύνθεση του νοικοκυριού, τα επιμέρους χαρακτηριστικά του (ηλικία, φύλο κ.λπ.), την κατάσταση απασχόλησης των μελών του, τη γεωγραφική τοποθεσία της κατοικίας του, την ύπαρξη ιδιόκτητης κατοικίας (ή την υποχρέωση πληρωμής ενοικίου ή δόσης στεγαστικού δανείου) κ.ά. Στη σχετική βιβλιογραφία χαρακτηρίζεται ως όριο/κατώφλι απόλυτης φτώχειας, τυπικός προϋπολογισμός, εύλογες δαπάνες διαβίωσης, προϋπολογισμός βασικών αναγκών κ.ά. Από θεωρητική άποψη, το όριο αυτό ουσιαστικά οφείλει να ενσωματώνει και να αντανακλά τη λογική των «ανεπαρκών πόρων» (not enough resources), σε αντίθεση με τη λογική του «πολύ λιγότεροι πόροι από το μέσο ή το διάμεσο εισόδημα» (much less resources than the median income) του ορίου της

σχετικής φτώχειας. Επίσης, η προσέγγιση της ανεπάρκειας των πόρων για την κάλυψη μιας ευρείας γκάμας σύγχρονων αναγκών ξεφεύγει από την παραδοσιακή αντίληψη της έλλειψης επαρκούς τροφής, στέγασης και ένδυσης, τόσο ώστε να καθίσταται προβληματική η βιολογική αναπαραγωγή των μελών ενός νοικοκυριού. Χωρίς να ορίζεται ρητά ως κάποιο ποσοστό του μέσου ή του διάμεσου εισοδήματος του πληθυσμού, το όριο της απόλυτης φτώχειας συνήθως λαμβάνει υπόψη του τη δυνατότητα κάλυψης και άλλων εκτός από τις παραπάνω βασικές ανάγκες (physical and social necessities), και μάλιστα σε έναν ικανοποιητικό βαθμό, έτσι ώστε μη φτωχό να θεωρείται το κοινωνικά επαρκώς ενσωματωμένο άτομο.

Σχήμα 1: Όριο απόλυτης φτώχειας

Όριο (κατώφλι) απόλυτης φτώχειας = ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης + «κοινωνικό» στοιχείο/συμπλήρωμα

(Absolute poverty line = subsistence level + “social” complement)

Η (αποκλειστική σε αρκετές χώρες) έμφαση στην έννοια και στη μέτρηση της σχετικής φτώχειας και η ταυτόχρονη παραμέληση της μέτρησης της απόλυτης φτώχειας σε οποιαδήποτε εκδοχή από κυβερνήσεις και ερευνητές οφείλονται σε μεγάλο βαθμό σε δύο διαφορετικά μεταξύ τους στοιχεία. Το πρώτο έχει να κάνει με τη συχνά σιωπηρή/υπόρρητη υπόθεση ότι η απόλυτη φτώχεια έπαψε να αποτελεί πλέον πρόβλημα για τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες σε κάποια φάση του 20ού αιώνα, ιδίως κατά τη διάρκεια της «χρυσής εποχής» της συσσώρευσης κεφαλαίου και οικονομικής ανάπτυξης μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η λογική αυτή ταυτίζει την απόλυτη φτώχεια (το όριο της συγκεκριμένα) με ένα ελάχιστο επίπεδο πρόσληψης θερμίδων, κάλυψης της γύμνιας και υποτυπώδους στέγασης, χωρίς να εξετάζει το κοινωνικό περιβάλλον και τις συγκεκριμένες συνθήκες αναπαραγωγής του ατόμου και του νοικοκυριού. Επίσης, ο ευρύτατα διαδεδομένος αλλά σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετος ορισμός της Παγκόσμιας Τράπεζας του κατώφλιου για την απόλυτη φτώχεια (των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών) στο όριο του ενός δολαρίου την ημέρα για την ακραία φτώχεια (extreme poverty) και των δύο δολαρίων (1,90 δολάρια, για την ακρίβεια) την ημέρα για την κανονική ή

μέτρια φτώχεια (modest poverty) έχει συμβάλει στην εδραίωση αυτής της πεποίθησης και στην παραμέληση της προσέγγισης της απόλυτης φτώχειας με έναν συγκεκριμένο λεπτομερειακό τρόπο.

Ο δεύτερος λόγος έχει να κάνει με τις θεωρητικές και πρακτικές αντικειμενικές δυσκολίες που παρουσιάζονται στην κατασκευή ενός ορίου απόλυτης φτώχειας σε μια σύγχρονη αναπτυγμένη οικονομία, αν παραβλέψει ή αγνοήσει κανείς τον (εύχρηστο αλλά αυθαίρετο, ανεπαρκή και ακατάλληλο για αναπτυγμένες χώρες) ορισμό της Παγκόσμιας Τράπεζας.

Οι πρώτες (θεωρητικές) δυσκολίες και αμφισβητήσεις αμβλύνονται σε μεγάλο βαθμό με τη διευκρίνιση ότι η απόλυτη φτώχεια στις σύγχρονες συνθήκες δεν αναφέρεται μόνο στο ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης (subsistence level), το οποίο απλώς εγγυάται ότι δεν θα χειροτερεύει μακροχρόνια η φυσική υγεία των ατόμων, αλλά και σε ένα πρόσθετο στοιχείο απαραίτητο για την ομαλή, κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου, των μελών του νοικοκυριού.

Το πρώτο συστατικό στοιχείο του ορίου απόλυτης φτώχειας είναι ο σκληρός πυρήνας της φτώχειας που έχει να κάνει περισσότερο με τη στενά βιολογική της διάσταση. Όμως, η φτώχεια έχει, όπως και οι περισσότερες ανάλογες κατηγορίες, και μια έντονα κοινωνική διάσταση (όχι όμως απαραίτητα και υποκειμενική), καθώς δεν είναι δυνατόν να οριστεί σε πλήρη αφαίρεση από το κοινωνικό περιβάλλον και την ιστορική συγκυρία. Τα νοικοκυριά που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας ή πάνω από αυτό καλύπτουν όχι μόνο τις άμεσες και μακροχρόνιες ανάγκες βιολογικής αναπαραγωγής τους αλλά και ένα πρόσθετο στοιχείο που έχει να κάνει με την ελάχιστη ανταπόκριση στις απαιτήσεις της ομαλής κοινωνικής ενσωμάτωσης. Αυτό το «κοινωνικό» στοιχείο αποτελεί ίσως το δυσκολότερο να καθοριστεί τμήμα του κατώφλιου φτώχειας. Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα δίνει στην πράξη ο ακριβής καθορισμός των ποσοτήτων κάθε αξίας χρήσης που κρίνεται ότι απαιτείται για την κοινωνική αναπαραγωγή ενός τυπικού (ή κάποιου από τους πιθανούς τύπους) νοικοκυριού.

Οι άλλες δυσκολίες (πρακτικές) αυτής της προσέγγισης έχουν να κάνουν με τις αυξημένες απαιτήσεις για συλλογή στοιχείων διάφορων ειδών (κυρίως τιμές σε διάφορες γεωγραφικές περιφέρειες αλλά και τα αντίστοιχα εισοδήματα ατόμων ή νοικοκυριών στις περιφέρειες αυτές) σε ετήσια βάση, για την πληθώ-

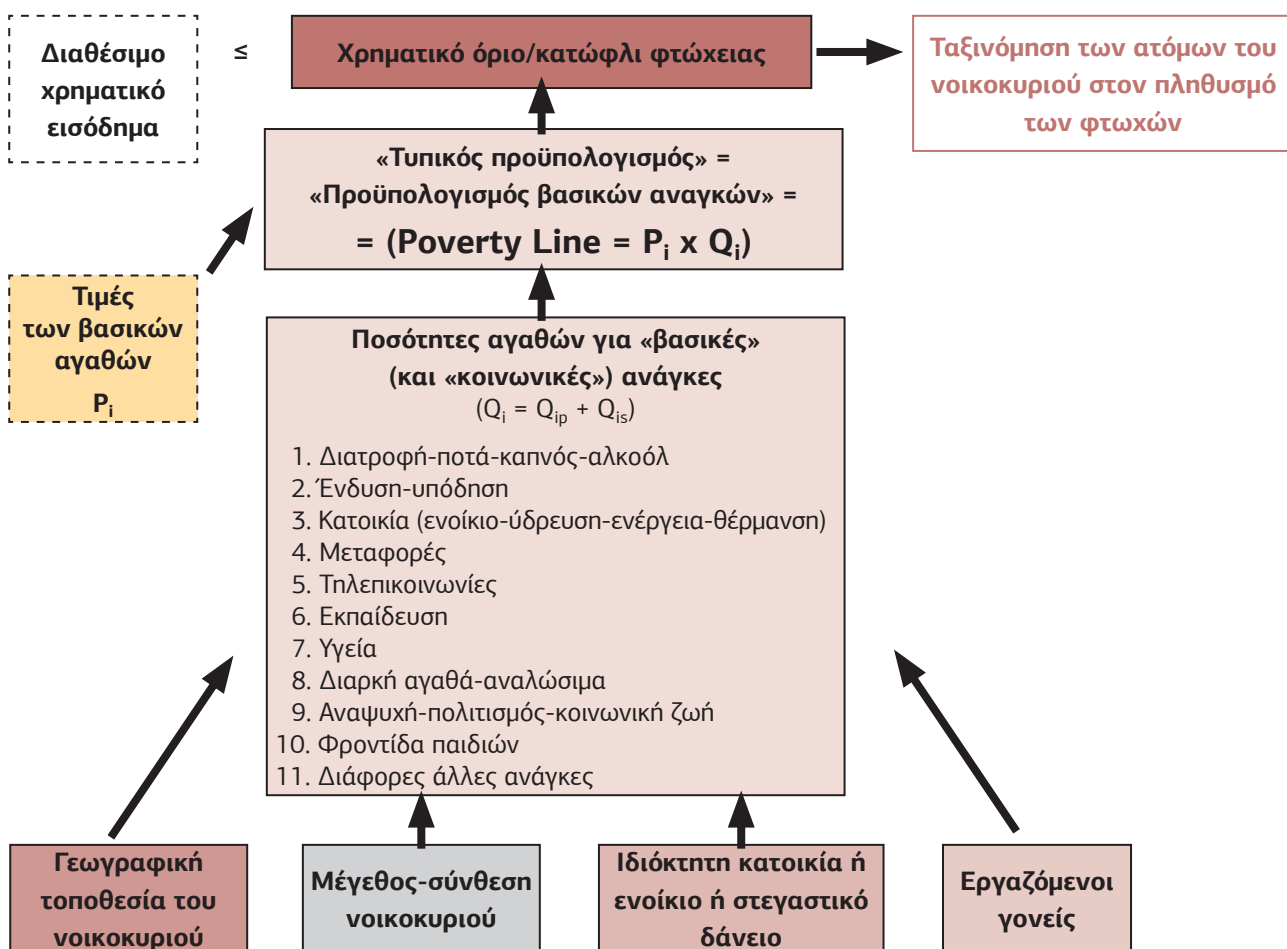
ρα των αξιών χρήσης οι οποίες περιλαμβάνονται σε έναν τυπικό προϋπολογισμό (standard budget) νοικοκυριού, το χρηματικό κόστος του οποίου ορίζει το κατώφλι φτώχειας. Έχουμε μέχρι τώρα εισαγάγει και ενσωματώσει στην έρευνά μας έναν μεγάλο αριθμό αξιών χρήσης που χρησιμοποιούνται υπό φυσιολογικές συνθήκες από τα νοικοκυριά και το μόνο που απομένει είναι η προσαρμογή των ποσοτήτων τους σε διαφορετικές οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες μαζί με την πιθανή εισαγωγή κάποιων αναγκαίων αξιών χρήσης οι οποίες έχουν διαφύγει της προσοχής μας μέχρι τώρα.

Στη μελέτη μας εξετάζουμε το ζήτημα της απόλυτης φτώχειας ως ένα ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένο ζήτημα/ερώτημα. Θεωρούμε τη φτώχεια μια κατάσταση η οποία μπορεί να οριστεί ανεξάρτητα από την κατανομή του προσωπικού/οικογενειακού εισοδήματος και ποσοτικά προσδιορίσιμη επακριβώς με την ακόλουθη έννοια: το όριο της απόλυτης φτώχειας [Poverty Line (PL) = $P_i \times Q_i$] μπορεί να προσδι-

οριστεί στη βάση ενός καλαθίου (Q_i) το οποίο περιέχει τουλάχιστον τις ελάχιστες απαιτήσεις για ομαλή φυσιολογική αναπαραγωγή (Q_{ip}). Ωστόσο, το καλάθι αυτό ενός «τυπικού προϋπολογισμού» (βλ. Σχήμα 2) περιέχει και ορισμένα στοιχεία «κοινωνικού» περιεχομένου (Q_{is}), με την έννοια ότι τα μέλη ενός νοικοκυριού χρειάζονται ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες που να διασφαλίζουν την κοινωνική τους ένταξη σε έναν ικανοποιητικό βαθμό.

Αυτό σημαίνει ότι στη μέθοδο που ακολουθούμε προσπαθούμε να συνδυάσουμε τον στενά «οικονομικό» ορισμό της απόλυτης φτώχειας (minimum subsistence level), δηλαδή την έλλειψη των απαιτούμενων πόρων για την ικανοποιητική κάλυψη βασικών, στοιχειωδών αναγκών, με τον κοινωνικοπολιτιστικό ορισμό που ενσωματώνει την κατάσταση των φτωχών νοικοκυριών σε σχέση με το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας και τον τρόπο ιστορικής συγκρότησής της. Έτσι, το κατώφλι φτώχειας, σε πραγματικούς όρους, δεν μένει αμετάβλητο διαχρονικά, αλλά παρακολουθεί σε κάποιον βαθμό

Σχήμα 2: Όριο απόλυτης φτώχειας – «Προϋπολογισμός βασικών αναγκών» – «Τυπικός προϋπολογισμός»

τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη και την ενδεχόμενη άνοδο ή και μείωση του μέσου βιοτικού επιπέδου.

Καθώς η συνολική αμοιβή της εργασιακής προσπάθειας επίσης αποτελείται από ένα ελάχιστο επίπεδο (ελάχιστη επιβίωση ή subsistence level) και ένα «κοινωνικό», «ιστορικό και ηθικό στοιχείο» συνήθως μεγαλύτερο από αυτό του «ορίου φτώχειας», είναι πολύ πιθανή η διαχρονική συσχέτιση των δύο κατηγοριών, η διαμόρφωση των οποίων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από κοινούς παράγοντες, γεγονός που καταδεικνύει ότι και το ζήτημα της φτώχειας σχετίζεται με τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας, η οποία ούτως ή άλλως διατρέχει το σύνολο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Επομένως, τα αποτελέσματα της μελέτης μας δεν έχουν να κάνουν μόνο με την κατάσταση ενός οριακού κοινωνικού στρώματος και την ανάλογη κοινωνική πολιτική που θα μπορούσε να ανακουφίσει τα δεινά τους. Στοχεύουν επίσης στο να ενημερώσουν με αντικειμενικό τρόπο και να υποστηρίξουν τα εργατικά σωματεία και τις σχετικές συνδικαλιστικές οργανώσεις στην πάλη τους για αξιοπρεπείς μισθούς και αμοιβές, συντάξεις, επιδόματα ανεργίας και, πιθανόν, για την καθιέρωση ενός (ουσιαστικού ως προς το επίπεδό του και αντάξιου του ονόματός του) ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος ή ακόμη και για την υιοθέτηση ενός επιπέδου για «εύλογες δαπάνες διαβίωσης» που να βασίζονται σε αντικειμενικά οικονομικά και κοινωνικά κριτήρια, βοηθώντας στην κατεύθυνση και της εξάλειψης της φτώχειας και της μείωσης της επισφάλειας της θέσης των μισθωτών εργαζομένων. Έτσι κι αλλιώς τα τελευταία χρόνια, ακόμη και πριν από την εκδήλωση της τρέχουσας κρίσης, όλο και περισσότερο μαζί με την αυξανόμενη βιβλιογραφία και την επιστημονική ενασχόληση με τα ζητήματα της εισοδηματικής ανισότητας, της υλικής στέρσης και της φτώχειας αυτής καθαυτήν, παρατηρείται και μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον ορισμό και τη μέτρηση της φτώχειας σύμφωνα με τη σχετική έννοια προς την κατεύθυνση εννοιών που λαμβάνουν υπόψη τους στον έναν ή τον άλλον βαθμό τις αντικειμενικά προσδιορισμένες ανάγκες του ατόμου ή του νοικοκυριού (οικογένειας) και πιο συγκεκριμένα τις ποσότητες και το εύρος, την γκάμα των διάφορων αγαθών που απαιτούνται για την ικανοποίηση των αναγκών αυτών σε ένα κοινωνικά ελάχιστο αποδεκτό επίπεδο. Έτσι, υπάρχει πλέον ένας μεγάλος αριθμός εισοδηματικών κατηγοριών/μεγεθών/ορίων που, άμεσα ή έμμεσα, σχετίζονται με κάποια αντίληψη αξιοπρεπούς διαβίωσης ή ελάχιστης διαβίωσης, με την τελευταία να

ορίζεται σε απόλυτους όρους με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Οι όροι αυτοί ενδεικτικά περιλαμβάνουν: α) τον ελάχιστο ή βασικό μισθό [Minimum (basic) wage], β) τον μισθό αξιοπρεπούς διαβίωσης (living wage), γ) την εθνική βασική σύνταξη (national basic pension), δ) το (ελάχιστο) εγγυημένο/βασικό εισόδημα (guaranteed basic income), ε) τις «εύλογες δαπάνες διαβίωσης» ή το αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, στ) το κατώφλι απόλυτης φτώχειας (absolute poverty line) που χρησιμοποιεί το Census Bureau στις ΗΠΑ, όπου, σύμφωνα με το Orshansky line, η γραμμή φτώχειας ορίζεται ως το τριπλάσιο της απαιτούμενης δαπάνης για διατροφή, ζ) τα διάφορα standard budgets (τυπικοί προϋπολογισμοί) που έχουν αναπτυχθεί σε διάφορες Πολιτείες των ΗΠΑ ή η) το basic needs budget (προϋπολογισμός βασικών αναγκών) και, βέβαια, θ) το κατώφλι (απόλυτης) φτώχειας στη βάση των (αντικειμενικά αλλά και εν μέρει κοινωνικά διαμορφωμένων) αναγκών, που αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό στην προσέγγιση που ακολουθούμε εδώ αλλά και σε παλαιότερες μελέτες.

Με λίγα λόγια, γίνεται ή πρέπει να γίνει όλο και περισσότερο αναγκαία η οριοθέτηση ενός επιπέδου εισοδήματος κάτω από το οποίο να θεωρείται κοινωνικά (αλλά και πολιτικά) μη αποδεκτό να διαβιεί το οποιοδήποτε νοικοκυριό.

5. Άλλες μελέτες απόλυτης (ακραίας) φτώχειας

Την τελευταία περίοδο, και σε μεγάλο βαθμό λόγω της πρωτόγνωρης εμπειρίας της δραματικής οικονομικής κρίσης που κατέστησε περισσότερο προφανή την ανεπάρκεια της προσέγγισης της σχετικής φτώχειας, ιδίως σε περιόδους έντονων αυξομειώσεων της οικονομικής δραστηριότητας και των κάθε λογής εισοδημάτων, έχουν εμφανιστεί μελέτες όπως εκείνες των Ματσαγγάνη, Λεβέντη και Καναβιτσά (2012) και Ματσαγγάνη, Λεβέντη, Καναβιτσά και Φλεβοτόμου (2017) της Ομάδας Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, οι οποίες διερευνούν το φαινόμενο της απόλυτης φτώχειας (την οποία ονομάζουν ακραία φτώχεια) με διάφορους τρόπους, και παραδοσιακούς (εκδοχές της σχετικής φτώχειας) αλλά και με μεθοδολογία σχετικά συγγενή με αυτήν της παρούσας μελέτης. Πιο συγκεκριμένα στις μελέτες αυτές, αντί για τον όρο απόλυτη φτώχεια και όριο/κατώφλι απόλυτης φτώχειας, χρησι-

Πίνακας 3: Όριο ακραίας φτώχειας, μονομελές-τετραμελές νοικοκυριό, Αθήνα 2016

Νοικοκυριό	Μονομελές	Τετραμελές
Σύνολο (= 1+2+3+4+5+6+7+8+9+10)	383	879
1. Έξοδα κατοικίας	256	451
Ενοίκιο επιπλωμένου διαμερίσματος 25-30/70-80 τ.μ.	168	256
Εξοπλισμός κουζίνας και μπάνιου	5	7
Θέρμανση (200-600 λίτρα)	17	50
Κοινόχρηστα	5	13
Ηλεκτρική ενέργεια (μαζί με δημοτικά τέλη και ΕΡΤ)	39	75
Υδρευση – Αποχέτευση	8	26
Σταθερό τηλέφωνο	0	0
Κινητό τηλέφωνο	10	20
Μικροεπισκευές κ.λπ.	5	5
2. Μετακινήσεις	21	36
Μέσα μαζικής μεταφοράς	21	64
Μοτοσικλέτα (βενζίνη, συντήρηση)	33	36
Αυτοκίνητο (βενζίνη, συντήρηση)	73	77
3. Διατροφή	78	262
Αγορές τροφίμων	78	262
Ιδιοκατανάλωση	0	0
Συντελεστής ιδιοκατανάλωσης	0%	0%
4. Ρούχα	6	31
5. Παπούτσια	2	12
6. Είδη υγιεινής, καθαριότητας	10	24
7. Σχολικά κόστη	0	7
8. Διακοπές	0	0
9. Καθημερινά έξοδα (διασκέδαση κ.λπ.)	9	55
10. Φάρμακα κ.λπ.	0	0
Σύνολο εξόδων εκτός ενοικίου	383 – 168 = 215	879 – 256 = 623

Πηγή: Ματσαγγάνης κ.ά. (2017)

μποποιούνται εναλλακτικά οι όροι «ελάχιστο κόστος αξιοπρεπούς διαβίωσης» και συνήθως «όριο ακραίας φτώχειας». Αν και δεν αναφέρεται με λεπτομέρεια η αιτιολόγηση για το χρηματικό κόστος ικανοποίησης των διάφορων αναγκών, παραθέτουμε τα τελευταία αποτελέσματα για το μονομελές και το τετραμελές νοικοκυριό επειδή είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικά τουλάχιστον με έμμεσο τρόπο. Οι συγγραφείς χαρακτηρίζουν προηγούμενη παρόμοια δημοσιευμένη έρευνα ως «μαξιμαλιστική»⁴ αλλά ο Πίνακας 3 κάνει φανερό

ότι η δική τους προσέγγιση μάλλον στερείται ρεαλισμού στην αντίθετη κατεύθυνση.

Σε κάθε περίπτωση η χρησιμότητα των παραπάνω ορίων (ακραίας) φτώχειας μπορεί να φανεί με άμεσες και έμμεσες συγκρίσεις. Για το 2016 η ΕΛΣΤΑΤ αναφέρει ως όριο σχετικής φτώχειας για το μονομελές νοικοκυριό τα 380 ευρώ και τα 798 ευρώ για το τετραμελές νοικοκυριό με δύο εξαρτώμενα παιδιά. Με τα όρια αυτά (που βρίσκονται πολύ κοντά στα όρια

4. Η αναφορά είναι για το Λαμπρινίδης και συνεργάτες (2010), η

οποία όμως έχει διεξαχθεί σε ένα πολύ διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον, δηλαδή στις αρχές της κρίσης.

της μελέτης του Πίνακα 3) ποσοστό 20,2% του πληθυσμού βρίσκεται σε κίνδυνο (σχετικής) φτώχειας με βάση τα πραγματικά του εισοδήματα. Η (αν)επάρκεια αυτών των ορίων για μια εύλογα αξιοπρεπή διαβίωση γίνεται φανερή από τον αναλυτικό αλλά και ελλιπή προϋπολογισμό που παρουσιάζεται στον Πίνακα 3. Η μελέτη αυτή αναφέρει ποσοστό ακραίας φτώχειας ίσο με 13,6% επειδή βασίζεται σε διαφορετική βάση δεδομένων για τα διάφορα εισοδήματα από αυτήν που χρησιμοποιεί η ΕΛΣΤΑΤ, αλλά και στις δύο περιπτώσεις τα ποσοστά του πληθυσμού που δεν μπορούν να εξασφαλίσουν το βιοτικό επίπεδο που περιγράφεται στον Πίνακα 3 είναι εντυπωσιακά μεγάλα.

6. Ενδεικτικά προσωρινά αποτελέσματα και σοβαρότητα του προβλήματος

Για λόγους χώρου παρουσιάζουμε ξεχωριστά και αναλυτικά μόνο τα αποτελέσματα της δειγματοληψίας τιμών των ενοικίων κατοικίας (για την περίοδο Μαρτίου 2018) και τη σύγκρισή τους με τα (μη δημοσιευμένα) αποτελέσματα του 2013 από αντίστοιχη μελέτη μας. [Για μια αναλυτική παρουσίαση της μεθόδου που ακολουθείται εδώ, καθώς και για προηγούμενα αποτελέσματα, βλ. Λαμπρινίδης κ.ά. (2010) και Labrinidis et al. (2010, 2012).]

Πίνακας 4: Πλήθος, ποσοστό, μέσο εμβαδόν, μέσο ενοίκιο και μέση τιμή τ.μ. ανά περιοχή⁵ και μέγεθος νοικοκυριού και συνολικά, Μάρτιος 2018

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5	Σύνολα
Περιφέρειες						
ΧΑΜΗΛΑ						
Πλήθος	301	643	710	496	355	2505
% στο δείγμα	2,90	6,19	6,84	4,78	3,42	24,13
Μέσο ενοίκιο (€)	218,19	270,78	336,23	420,76	497,49	322,33
Μέσο εμβαδόν (τ.μ.)	29,29	48,24	66,29	84,98	103,97	60,09
€/τ.μ.	7,58	5,65	5,09	4,95	4,79	5,71
ΜΕΣΑΙΑ & ΥΨΗΛΑ						
Πλήθος	133	680	1077	1599	1744	5233
% στο δείγμα	1,28	6,55	10,37	15,40	16,80	50,40
Μέσο ενοίκιο (€)	292,43	458,21	557,16	678,62	787,35	522,21
Μέσο εμβαδόν (τ.μ.)	29,37	48,53	67,46	86,17	105,70	61,71
€/τ.μ.	10,12	9,45	8,23	7,88	7,45	8,79
ΑΘΗΝΑ						
Πλήθος	352	619	523	626	524	2644
% στο δείγμα	3,39	5,96	5,04	6,03	5,05	25,47
Μέσο ενοίκιο (€)	253,99	375,51	519,36	704,76	795,59	430,52
Μέσο εμβαδόν (τ.μ.)	29,21	47,92	66,76	84,94	105,07	53,36
€/τ.μ.	8,81	7,92	7,80	8,30	7,55	8,23
ΣΥΝΟΛΟ						
Πλήθος	786	1942	2310	2721	2623	10382
% στο δείγμα	7,57	18,71	22,25	26,21	25,26	100,00
Μέσο ενοίκιο (€)	247,90	351,26	443,51	553,41	642,74	406,50
Μέσο εμβαδόν (τ.μ.)	29,28	48,24	66,75	85,35	104,71	58,90
€/τ.μ.	8,60	7,32	6,64	6,48	6,13	7,22

Πηγή: Χρυσή Ευκαιρία, ίδιοι υπολογισμοί

5. Ο χαρακτηρισμός «χαμηλά» και «μεσαία & υψηλά» αναφέρεται και στο αναμενόμενο ύψος του εισοδήματος των νοικοκυριών της περιοχής αλλά και στο αναμενόμενο ύψος των ενοικίων που απαντώνται σε κάθε περιοχή.

Πίνακας 5: Μέσες τιμές ενοικίων ανά έτος, περιοχή και μέγεθος νοικοκυριού, Μάρτιος 2018

Κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο	Χαμηλά			Αθήνα			Μεσαία & υψηλά		
	2013	2018	p-value	2013	2018	p-value	2013	2018	p-value
Μέγεθος νοικοκυριού									
1	218,19 €	218,19 €	0,9997	216,48 €	253,99 €	<0,0001	234,53 €	292,43 €	<0,0001
2	286,95 €	270,78 €	<0,0001	289,92 €	375,51 €	<0,0001	330,76 €	458,21 €	<0,0001
3	358,70 €	336,23 €	<0,0001	375,53 €	519,36 €	<0,0001	412,92 €	557,16 €	<0,0001
4	460,14 €	420,76 €	<0,0001	494,75 €	704,76 €	<0,0001	524,31 €	678,62 €	<0,0001
5	571,72 €	497,49 €	<0,0001	620,04 €	795,59 €	<0,0001	636,17 €	787,35 €	<0,0001

Οι μέσες τιμές των ενοικίων ελέγχθηκαν ως προς την ισότητα ή τη διαφορά τους μεταξύ των ετών 2013 και 2018 εντός των 15 συνδυασμών περιοχών και μεγεθών νοικοκυριών. Τα αποτελέσματα των ελέγχων δείχνουν με σαφήνεια ότι τα ενοίκια παρουσιάζουν μεγάλες αυξήσεις το 2018 σε σύγκριση με το 2013

στην Αθήνα και τις μεσαίες & υψηλές περιοχές και σε όλες τις κατηγορίες μεγεθών νοικοκυριών (όλες οι πιθανότητες σημαντικότητας είναι <0,0001). Αντίθετα, στις περιοχές χαμηλών εισοδημάτων βλέπουμε (στατιστικά σημαντικές) μειώσεις στα μέσα ενοίκια σε όλα τα μεγέθη νοικοκυριών εκτός από τα μονομελή.

Πίνακας 6: Διαφορές στις μέσες τιμές ενοικίων, σε ευρώ, ανά μέγεθος νοικοκυριού και περιοχή μεταξύ 2018 και 2013 (τιμή 2018-τιμή 2013)

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Χαμηλά	(0,00) €	-16,17 €	-22,47 €	-39,37 €	-74,23 €
Μεσαία & υψηλά	37,51 €	85,59 €	143,83 €	210,02 €	175,55 €
Αθήνα	57,90 €	127,45 €	144,24 €	154,30 €	151,19 €

Η ερμηνεία του φαινομένου χρειάζεται εκτεταμένη μελέτη, αλλά μερικά πρώτα στοιχεία συνδέουν το φαινόμενο με την εμφάνιση της ενοικίασης κατοικιών σε επισκέπτες (τουρίστες) μέσω της διαδικτυακής πλατφόρμας Airbnb. Όπως σχολιάζεται στη σχετική βιβλιογραφία, η εμφάνιση της Airbnb συνδυάζεται με αύξηση των ενοικίων στις περιοχές υποδοχής και τη –δυνάμει– δημιουργία κρίσης λογικά κοστολογημένης κατοικίας. Προφανώς το φαινόμενο επηρεάζει αρνητικά ενοικιαστές, ενώ έχει θετική επίδραση σε

ιδιοκτήτες κατοικιών. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι οι διαφορές 2018-2013 επικεντρώνονται στην Αθήνα και στις περιοχές με μεσαία και υψηλά εισοδήματα (και ενοίκια) και όχι στις περιοχές με χαμηλά εισοδήματα (και ενοίκια), καθώς οι τελευταίες δεν αποτελούν προορισμούς με υψηλή συχνότητα ενοικιάσεων τύπου Airbnb. Με άλλα λόγια, δεν παρατηρείται (ακόμη;) το φαινόμενο του gentrification για τις χαμηλές εισοδηματικά περιοχές.

Στη βάση της λεπτομερειακής μελέτης και επανεξέτασης των επιμέρους στοιχείων για τις αρχές του 2018, μπορούμε να συνοψίσουμε το συνολικό κόστος

το σχετιζόμενο με την κατοικία στον πίνακα που ακολουθεί:

Πίνακας 7: Συνολικό κόστος σχετιζόμενο με την κατοικία, ανά μέγεθος νοικοκυριού

Μέγεθος νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Δημοτικοί φόροι και τέλη	4,26 €	6,93 €	9,52 €	12,07 €	14,72 €
Τέλος ακίνητης περιουσίας	0,85 €	1,39 €	1,91 €	2,41 €	2,96 €
Θέρμανση	29,93 €	49,31 €	68,23 €	87,24 €	107,02 €
Υδρευση και αποχέτευση	10,58 €	15,71 €	20,84 €	25,97 €	86,62 €
Ηλεκτρισμός	17,43 €	22,03 €	26,53 €	31,05 €	35,75 €
Συνδρομή ΕΡΤ	3,00 €	3,00 €	3,00 €	3,00 €	3,00 €
Κοινόχρηστα	8,48 €	13,97 €	19,34 €	24,72 €	30,33 €
Ενοίκιο (μέσο)	247,90 €	351,26 €	443,51 €	553,41 €	642,74 €
Ενοίκιο «χαμηλών»	218	270	336	420	497
Αναγκαίες δαπάνες σχετιζόμενες με την κατοικία	21 €	43 €	63 €	85 €	102€
ΣΥΝΟΛΟ	343 €	507 €	655 €	823 €	981€
ΣΥΝΟΛΟ*	314€	425€	549€	692€	879€

* Με ενοίκιο των «χαμηλών» εισοδηματικά περιοχών.

Έχοντας ολοκληρώσει τη λεπτομερειακή επανεξέταση των περισσότερων κατηγοριών αναγκών που περιέχονται στον προϋπολογισμό βασικών αναγκών τον οποίο κατασκευάζουμε, αναφέρουμε παρακάτω τα βασικά σημεία που σηματοδοτούν μεταβολές στις υποθέσεις κατασκευής του καλαθιού αξιών χρήσης του τυπικού προϋπολογισμού σε σχέση με προηγούμενες δημοσιευμένες και αδημοσίευτες μελέτες μας:

- Λαμβάνουμε υπόψη στη διαμόρφωση του ορίου φτώχειας μόνο τα ενοίκια των «χαμηλών» (εισοδηματικά και από άποψη ύψους ενοικίου) περιοχών, ενώ σε δεύτερη προσέγγιση πιθανόν να χρειαστεί να προσαρμοστούν αυτά των μονομελών και διμελών νοικοκυριών κατά 10% προς τα κάτω (22 και 27 ευρώ αντίστοιχα), καθώς για αυτές τις κατηγορίες νοικοκυριών οι ενοικιαζόμενες κατοικίες του δείγματος είναι περίπου 10% μεγαλύτερες σε εμβαδόν από τη μέση τιμή-στόχο.
- Οι δαπάνες για θέρμανση και ηλεκτρική ενέργεια παρουσιάζονται μεγαλύτερες σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια ως αποτέλεσμα και υποθέσεων για μεγαλύτερη κατανάλωση αλλά και λόγω αυξημένων τιμών. Αντίθετα, οι υποθέσεις για χρήση και αντικατάσταση αξιών χρήσης που σχετίζονται

με την κατοικία, την υγιεινή και την καθαριότητα δίνουν χαμηλότερες δαπάνες για την τρέχουσα περίοδο σε σχέση με προηγούμενα χρόνια.

- Οι δαπάνες για τηλεπικοινωνίες απλοποιούνται και περιορίζονται στην (οικονομική) χρήση μόνο κινητής τηλεφωνίας, ενώ απαλείφεται η χρήση σταθερής τηλεφωνίας (λόγω υψηλών παγίων εξόδων). Επίσης απλοποιείται και μειώνεται δραστικά η δαπάνη για μεταφορές-μετακινήσεις, την οποία περιορίζουμε στην αγορά μηνιαίας κάρτας απεριόριστων διαδρομών με μέσα μαζικής μεταφοράς και για τα δύο ενήλικα (και εργαζόμενα) μέλη του νοικοκυριού.
- Οι συνολικές μεταβολές στις τιμές των ειδών διατροφής για ολόκληρη την περίοδο από το 2010 ή το 2013 μέχρι τώρα δεν είναι αξιοσημείωτες και δεν επηρεάζουν το κόστος διατροφής του ορίου φτώχειας. Για το έτος 2018 κάνουμε την υπόθεση ότι, εκτός των δύο ενηλίκων, τα υπόλοιπα μέλη των τριμελών, τετραμελών και πενταμελών νοικοκυριών είναι παιδιά κάτω των 14 ετών, οπότε καθένα από αυτά έχει διατροφικό κόστος ίσο με το 75% του διατροφικού κόστους του ενήλικα. Επιπλέον, στην παρούσα μελέτη αφαιρούμε την υπόθεση για

καθημερινό κόστος διατροφής περίπου 18 ευρώ ανά άτομο λόγω της ανάγκης παραμονής εκτός κατοικίας για ικανό χρονικό διάστημα. Το κόστος διατροφής μειώνεται έτσι σημαντικά σε σχέση με το προηγούμενο κόστος διατροφής του 2010 και του 2013.

- ε) Οι δαπάνες για εκπαιδευτικές υπηρεσίες είναι μειωμένες και ως προς το κόστος τους και ως προς την ένταση της χρήσης τους.
- στ) Οι δαπάνες για ένδυση και υπόδηση χρειάζονται σοβαρή επανεξέταση ιδίως ως προς το σκέλος της οριοθέτησης των αναγκαίων ποσοτήτων αξιών χρήσης που συγκροτούν το όριο φτώχειας σε αυτές τις κατηγορίες αναγκών και δεν περιλαμβάνονται στο όριο φτώχειας παρακάτω, συντελώντας βέβαια σε ουσιαστική υποεκτίμησή του.

Γενικά πάντως, παρά τις ουσιαστικές προσαρμογές προς τα κάτω, ως αντανάκλαση του περιβάλλοντος κρίσης που διατηρείται για πάνω από οκτώ χρόνια (2010-2018), οι τιμές που παίρνει ο προσωρινός και σε μεγάλο βαθμό ελλιπής δείκτης για τις διάφορες κατηγορίες νοικοκυριών (βλ. Πίνακα 8) υποδηλώνουν ότι το πρόβλημα της ανεπάρκειας των πόρων για την εξασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης

παραμένει οξυμένο και πιθανόν να βρίσκεται στη χειρότερη φάση του στην πρόσφατη ιστορία της ελληνικής κοινωνίας. Γνωρίζουμε από την τελευταία έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ για το 2018 ότι ποσοστό 17,9 % του πληθυσμού κατατάσσεται στον φτωχό πληθυσμό επειδή έχει χαμηλότερο εισόδημα από τα όρια φτώχειας, 410 ευρώ και 860 ευρώ για τα μονομελή και τα τετραμελή νοικοκυριά αντίστοιχα. Οι λεπτομέρειες του Πίνακα 8 αποκαλύπτουν ότι ακόμη και οι ιδιαίτερα λιτές και ελλιπείς εκτιμήσεις μάς δίνουν συνολικά μεγαλύτερα όρια φτώχειας από αυτά της ΕΛΣΤΑΤ, κάνοντας φανερό ότι το βιοτικό επίπεδο των επίσημων ορίων φτώχειας είναι πραγματικά χαμηλό και πιθανόν προβληματικό για την ομαλή αναπαραγωγή αυτού του πληθυσμού. Ο συνδυασμός των παραπάνω στοιχείων δείχνει αναμφίβολα ότι η φτώχεια, με την κυριολεκτική σημασία του όρου, είναι μια κατάσταση που ταλαιπωρεί πάνω από έναν στους πέντε κατοίκους της χώρας.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η ολοκλήρωση του ορίου φτώχειας και η σύγκρισή του με τα διαθέσιμα εισοδήματα των νοικοκυριών αναδεικνύονται ως επείγουσα και επιτακτική ανάγκη και για την ερευνητική κοινότητα αλλά και για τη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής.

Πίνακας 8: Προσωρινός δείκτης ορίου φτώχειας – Επιλεγμένες κατηγορίες, Άνοιξη 2018, Αττική

Νοικοκυριά	1	2	3	4	5
Σύνολο (προσωρινό)	468	733	981	1248	1517
Έξοδα κατοικίας	314	425	549	692	879
Ενοίκιο διαμερίσματος 25-85 τ.μ. («χαμηλά»)	218	271	336	421	497
Εξοπλισμός κουζίνας και μπάνιου (σαλονιού-υπνοδωματίων) – Είδη υγιεινής, καθαριότητας	21	43	64	85	102
Θέρμανση	30	49	68	87	107
Κοινόχρηστα	9	14	19	25	30
Ηλεκτρική ενέργεια (μαζί με δημοτικά τέλη ΤΑΠ και ΕΡΤ)	25	33	41	48	56
Υδρευση – Αποχέτευση	11	16	21	26	37
Σταθερό τηλέφωνο	0	0	0	0	0
Κινητό τηλέφωνο – Τηλεπικοινωνίες	15	30	40	50	50
Μικροεπισκευές κ.λπ.	-	-	-	-	-
Μετακινήσεις	30	60	60	60	60
Μέσα μαζικής μεταφοράς	30	60	60	60	60
Μοτοσικλέτα (βενζίνη, συντήρηση)	0	0	0	0	0
Αυτοκίνητο (βενζίνη, συντήρηση)	0	0	0	0	0

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

Νοικοκυριά	1	2	3	4	5
Διατροφή	109	218	300	382	464
Αγορές τροφίμων	109	218	300	382	464
Ένδυση	-	-	-	-	-
Υπόδηση	-	-	-	-	-
Εκπαίδευση	0	0	32	64	64
Διακοπές	-	-	-	-	-
Καθημερινά έξοδα (διασκέδαση κ.λπ.) – Κοινωνική ζωή	-	-	-	-	-
Υγεία – Φάρμακα κ.λπ.	-	-	-	-	-

Βιβλιογραφία

- Labrinidis, G., Maniatis, Th., Bassiakos, Y. and Passas, C. (2010). "Issues in measuring absolute poverty: The case of Greece", *Argumentum*, 2 (2), pp. 87-108.
- Labrinidis, G., Maniatis, Th., Oikonomou, A. and Papadopoulou, M. (2012). "Needs as the determinant of absolute poverty: Estimating the cost of nutrition, clothing, footwear, and transportation in Greece", *International Journal of Management Concepts and Philosophy*, 6 (1/2).
- Missos, V. (forthcoming). "Introducing a safety net: The effects of neoliberal policy on welfare, poverty, and the net social wage during the Greek crisis", *Review of Radical Political Economics*.
- Papatheodorou, C. and Papanastasiou, S. (2018). "The Greek depression: Poverty outcome and welfare responses", *East-West Journal of Economics and Business*, XXI (1-2), pp. 205-222.
- ΕΛΣΤΑΤ (2020). Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2019, Δελτίο Τύπου, διαθέσιμο στο www.statistics.gr
- Λαμπρινίδης, Γ., Μανιάτης, Θ., Μπασιάκος, Γ., Οικονόμου, Α., Παπαδοπούλου, Μ. και Πασσάς, Κ. (2010). *Εμπειρική προσέγγιση της απόλυτης φτώχειας στην Ελλάδα: Οι ανάγκες για κατοικία, διατροφή, ένδυση-υπόδηση, μεταφορά*, Μελέτη 5, Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών/Δημοσιονομικών εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Ματσαγγάνης, Μ., Λεβέντη, Χ. και Καναβιτσά, Ε. (2012). *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης*, Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, Αθήνα: Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Ματσαγγάνης, Μ., Λεβέντη, Χ., Καναβιτσά, Ε. και Φλεβοτόμου, Μ. (2017). *Μια αποδοτικότερη πολιτική για την καταπολέμηση της ακραίας φτώχειας*, Αθήνα: Διανέοσις.

Το όριο της (απόλυτης) φτώχειας στην ελληνική οικονομία – Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση

Copyright © INE ΓΣΕΕ
ISBN: 978-618-5483-09-8
ISSN: 2585-3708

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα
Τ: 210 332 7710 • F: 210 330 4452
www.ineobservatory.gr • www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Ηλεκτρονική Σελιδοποίηση: Αραμπέλα Λαζαρίδου
Παραγωγή - Εκτύπωση: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ • www.kambili.gr
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Αναστασία Σακελλαρίου, Γιώτα Χρόνη

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή
μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Η παρούσα έρευνα εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου 1 της Πράξης «Διεύρυνση της λειτουργίας και των δράσεων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικών και Οικονομικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας (INE) της ΓΣΕΕ» με κωδικό ΟΠΣ 5000996. Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN: 978-618-5483-09-8

ISSN: 2585-3708